

אשרי העם יודעי תרועה

תקציר: בשיעור זה נעסוק בשאלות הבאות: מהו המבנה של הלכות שופר ביחס למבנה הלכות לולב? משמעתו של הביטוי 'יום תרועה' יהיה לכם? מהו היחס בין תפילה לתקיעת שופר ונעיין בשיטתו של רבי חיים מבריסק המסביר לאור דברי הרמב"ם כי גם היא תקיעה היא תפילה? כיצד סידר הרמב"ם הלכות תקיעה בשופר, ומה מלמדנו סידור זה על אופייה של מצווה יחודית זו.

לשמוע קול שופר באחד בתשרי.

א. שופר של ראש השנה¹

בניגוד להגדרה זו, בהלכה הראשונה בהלכות שופר מגדיר הרמב"ם את מצוות שופר באופן הבא:

מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה שנאמר: 'יום תרועה יהיה לכם' (במדבר כט, א).

מדוע שינה הרמב"ם את נוסחיו בין הקדמה להלכה הראשונה, מה הבדל בין לשמוע קול שופר לבין לשמוע תרועת השופר? כדי להבין את הפער בניסוחים ולהצביע על המסר החבוי בשינוי לשון זה, נעיין בשני נושאים מרכזיים בהלכות שופר: הגדרת מעשה מצווה, ומנהגי התקיעה השונים.

ב. הגדרת מצוות תקיעת השופר

בחלק זה, ננסה לאפיין מהי תפקידה של התקיעה?

בשאלה זו עוסק הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סימן קמ"ב):

שאלה: מהו החילוק שיש בין לשמוע קול שופר ובין על תקיעת שופר. תשובה, החילוק גדול ביניהם, כי המצוה המיוחדת אינה התקיעה אלא בשמיעה סגי, דאם היתה המצוה התקיעה היה צריך כל אחד ואחד לתקוע בעצמו, כמו שחייב כל אדם בלולב ובסוכה, וא"כ ודאי השומע שלא תקע לא יצא ידי חובתו, וכן התוקע שלא שמע יצא ידי חובתו אפילו סתם אזניו ולא שמע התקיעה, ואין הדין כך כי המצוה היא השמיעה ולא התקיעה, וכמו שהסוכה המצוה היא הישיבה ולא העשיה, ובלולב הנטילה ולא באוגדן, כך זו המצוה היא השמיעה, וכשהוא תוקע אינו יוצא ידי חובתו כל כמה שאינו שומע, ולכך

בשיעור זה נעסוק בשאלות הבאות: מהו המבנה של הלכות שופר ביחס למבנה הלכות לולב? משמעתו של הביטוי 'יום תרועה' יהיה לכם? מהו היחס בין תפילה לתקיעת שופר ונעיין בשיטתו של רבי חיים מבריסק המסביר לאור דברי הרמב"ם כי גם היא תקיעה היא תפילה? כיצד סידר הרמב"ם הלכות תקיעה בשופר, ומה מלמדנו סידור זה על אופייה של מצווה יחודית זו.

מסופר על המהרי"ל דיסקין רבה של ירושלים שהיה נוהג להסתובב בין בתי הכנסיות בירושלים בשני הימים הטובים של ר"ה כדי לצאת בכל האופנים והשיטות של מצוות שופר. את מנהגו של המהרי"ל ניתן להסביר באופנים שונים:

א. למהרי"ל היה חשש הלכתי הנובע מהאופנים השונים בהם ניתן להבין את דברי הגמרא והפוסקים בהלכות תקיעה בשופר.

ב. המהרי"ל היה חדור ברצון הלכתי להתחבר למימד המהותי של יום ר"ה.

בשיעור זה, נפתח במימד הלכתי ומשם נעבור למימד המהותי.

ב. לתקוע בשופר או לשמוע תרועת שופר

בפתיחה להלכות שופר מגדיר הרמב"ם את מצוות שופר באופן הבא:

1 לזכרו של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל אשר לימד אותנו לקדש את המועדות מתוך עיון והעמקה ביסודות הלכה, כאשר הרב היה מתקיע את הרב עזרא ביק (ראש בית המדרש הווירטואלי ובעל התוקע בשיבת הר עציון) ה' יאריך ימיו ושנותיו. הפעולה הלכתית הפשוטה של דיוק והבחנה בין סוגי הקולות השונים ע"פ מסורות בית בריסק, היתה דומה לי כתלמיד יותר כפעולה רוחנית הבא לעורר את הלבב, זעקתו של הרב 'תקיעה' 'שברים תרועה' היתה מעוררת את הלב ומכניסה לתודעה אישית של 'אשרי העם יודעי תרועה' של 'בן אדם מה לך נרדם' של 'תרועת מלך בו' של 'מן המיצר קראתי יה', כזה היה הרב תוכו כברו עולמו הפנימי והרגיש היה בא לידי ביטוי בתוך עולם המעשים הלכתי בו היה מדקדק בקוצו של יו"ד, מי יתן ושיעור זה יהיה לעילוי נשמתו הגדולה וטהורה ושנוזה להמשיך את בלימודו את תורת החסד של הרב.

אמרו לפני זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה, ובמה? בשופר". פירוש - שלא על ידי מוצאות הפה, רק מעומקא דליבא ודרך קול השופר, לא על ידי כלי הדיבור של כל השנה.

התקיעה בשופר היא סוג של תפילה הבאה ממרחב אשר אינו מעוצב על ידי מילים אלא על ידי שמיעת הקול. השימוש בדיבור בעייתי, מסביר בעל בית הלוי, משום שהדיבור משמש אותנו במהלך השנה גם לשימושים שלילים וביום הדין עלינו לעמוד לפני בורא עולם נקים. בעל הבית הלוי ממשיך ומאפיין:

וכיוון דבאותן מוצאות הפה חטאו בלשון הרע ורכילות, משום הכי אין התפילה מקובל... וזהו שאמר איוב: "אם אצדק, פי ירשיעני" (איוב ט, כ) - פירוש, דאם ארצה להצטדק, בעל כרחי מוכרח אנכי לעשות הפה לשליח עבורי, והוא בעצמו ירשיעני ומלמד קטיגוריא, חלילה, עלי.

לאור דבריו של בעל בית הלוי כי שמיעת קול שופר פועלת כסוג של תפילה טהורה, ניתן להסתכל על תפילה זו במבט נוסף ומחודש אף יותר. בכל השנה, האדם מתקשר עם אלוהיו בתפילה שהיא דיבור בו מעמקי הלב מעוצבים ונחתכים ע"י המילים, בר"ה הפניית השיחה עם הקב"ה היא באמצעות השמיעה התודעה וכיוון המחשבה ללא נסיון לתת מסגרת קונקרטיית מילולית². על מנת להבהיר הדברים נשתמש במשל: פעמים רבות כאשר ברצוננו לאפיין את רגשותינו כלפי אדם מסוים, המעבר בין המחשבה לדיבור הוא מעבר קשה ולא פשוט - כמה בחורים שמצאו את בחירת ליבם מתקשים לפעמים להוציא מפייהם את הכרזה הפשוטה והטבעית 'אני אוהב אותך'. כמה קשה לבני זוג להביע את רגשותיהם ומחשבותיהם זה לזה. אותו הקושי במעבר בין הרגש הגדול לאמירה המדודה המעוצבת הוא למעשה המנוף לקידום התפילה בר"ה ביום דין. בשונה משופט בשר ודם הקב"ה אינו מבקש להיעזר רק בטעונונים מילוליים וקונקרטיים לסידור טענותינו - רחמנא ליבא בעי, ולכן ביום הדין מבקש הקב"ה את התפילה

צריך לברך לשמוע קול שופר, כמו שמברכין לישוב בסוכה ולא לעשות סוכה.

המוקד במצוות השופר, מבהיר הרמב"ם, הוא השמיעה. על כן, במידה והתוקע בשופר אוטם את אוזניו הוא לא קיים את המצווה, ואילו השומע שופר יצא ידי חובתו אף אם לא תקע בו. הרמב"ם מדמה בתשובתו את מצוות השופר למצוות הסוכה, בה החובה אינה העשייה שלה הסוכה אלא הישיבה בה. התפיסה לפיה המוקד במצוות שופר היא פעולת השמיעה באה לידי ביטוי במקום נוסף בכתבי של הרמב"ם. בהלכות תשובה (פרק ג), הוא כותב:

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר 'עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם', אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל 'הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה'.

לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב, חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה, עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה שנאמר: 'וצדיק יסוד עולם' (משלי י, כה) זה שצדק הכריע את כל העולם לזכות והצילו,

בהלכה זו, הרמב"ם תופס את התקיעה ככלי מרכזי בפיתוח תודעת יום הדין. אדם המצוי בתודעה זו, מרגיש כי חייו מצויים על כף המוזנים וחש כיצד מעשה אחד יכול לקרבו ומעשה אחר יכול לדחותו. ברבותינו האחרונים מצאנו עוד פן מעניין ביחס כיצד מצוות השופר מעצבת את תודעת יום הדין של האדם, וכך כותב בעל בית הלוי (שו"ת בית הלוי חלק ב דרוש טו) בדרשותיו:

ובזה יבואר מה שאמרה הגמרא בראש השנה: "אמרו לפני מלכויות כדי שתמליכוני עליכם,

2 בבקשת הרשות לתפילה של שליח הציבור בתפילת המוסף 'אוהילה לאל', אנו מוצאים הד לדילמה זו 'אשאלה ממנו מענה לשון' 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך.

מדברי הרמב"ם ברור כי בתורה לא נאמר במפורש מהו אופן התקיעה והתרועה, אולם חז"ל למדו, מתוך סקירה של הפרשיות (פרשת היובל וראש השנה) בהם מופיעים הביטויים 'תרועה' ו'תקיעה', שמצוות השופר צריכה להכיל בתוכה שלוש תרועות (כנגד 3 המקומות בהם מופיע הביטוי תרועה) ועוד 6 תקיעות (כנגד כל המקומות בהם מופיע הביטוי תקיעה). היחס בין תרועה לתקיעה, מבהירים חכמים, הוא שעל כל תרועה יש צורך לתקוע 'לפניה' ולאחריה.

תקיעה – תרועה-תקיעה , תקיעה-תרועה-תקיעה, תקיעה-תרועה-תקיעה.

עלינו להבין, אם כך, כיצד מתשע הקולות של התרועה והתקיעה אנו נוהגים היום לתקוע ששים עד מאה קולות ויש שנוהגים אף יותר.

הבסיס לתשובה על שאלה זו, מופיע כבר בהמשך פירוש הרמב"ם אותו הבאנו לעיל:

ומה שאנו תוקעים היום תקיעות הרבה כידוע, מפני שנסתפק לנו אם תרועה האמורה בתורה היא שאנו קורין אותה היום תרועה שהיא כמו יללה, או שלשה שברים הם התרועה, או ששם תרועה נופל על שני הסוגים יחד, ולפיכך תוקעין תשר"ת שלש פעמים, ותש"ת שלש פעמים, ותר"ת שלש פעמים, ואין אנו תוקעין תרש"ת לפי שמצאנו נאמר בתרגום תרועה יבבא, ונאמר בעד החלון נשקפה ותיבב, וידוע שאם רעה באה על האדם הוא מתאנח תחלה כעין שלשה שברים, ואחר כך מרים קולו ומילל כתרועה.

מניין הגיעו השברים לעולם? הרמב"ם מסביר ששורש הדבר בהתלבטותם של חז"ל האם התרועה היא יללה או שהיא קול שבור. הכרעתם להלכה, היא שמספק התרועה תיעשה בכל אחד מן האופנים:

תקיעה-שברים-תרועה (יללה)-תקיעה , תקיעה-שברים-תקיעה, תקיעה – תרועה (יללה)-תקיעה.

בגלל רצונם של חכמים לצאת ידי כל השיטות, אנו נוהגים לתקוע בסך הכל כשלושים קולות. הקפיצה

המלווה במחשבה בכוונה ובתודעה אישית. הרב סולוביצ'יק בדרשותיו³ סיכם את הדברים באופן הבא:

תקיעת שופר יש לה בחינה כפולה - קיום מעשה המצווה בפעולה החיצונית של שמיעת קול שופר, וקיום כוונת המצווה שבלב - שהיא ההתעוררות והחוויה של פחד ה' והדר גאונו ושל חשבון הנפש ותשובה ותפילה.

ג. כיצד תוקעים

מן התורה, אדם יוצא במצוות תקיעה בשופר לאחר שמיעת תשעה קולות. כך אומרת המשנה במסכת ראש השנה (פרק ד):

סדר תקיעות שלש של שלש שעור תקיעה כשלש תרועות שעור תרועה כשלש יבבות

מהיכן למדו חז"ל כי התקיעה בר"ה היא של תשעה קולות? הרמב"ם, בפירוש המשנה שלו, עונה על שאלה זו:

כלל הוא אצלינו שתקיעות ראש השנה ותקיעות יובל שוין, וכל מה שנאמר בתקיעות ראש השנה הרי הוא חובה גם ביובל, וכל מה שנאמר בתקיעות יובל הרי הוא חובה גם בראש השנה, וכאלו כל הפסוקים נאמרו בכל אחד משני הימים גם יחד, וכל זה לפי שאמר ה' והעברת שופר תרועה בחדש השביעי (ויקרא כה, ט), ובא בקבלה שיהו כל תרועות של חדש השביעי זה כזה. ועוד כלל אצלינו שכל תרועה תקיעה לפניה ותקיעה לאחריה, וכך אמרו בקבלה מנין שפשוטה לפניה תלמוד לומר והעברת שופר, ומנין שפשוטה לאחריה תלמוד לומר 'תעבירו שופר' (שם, שם). ונכפלה מלת תרועה בראש השנה ויום הכפורים שלש פעמים 'והעברת שופר תרועה וכו' (שם, שם), 'שבתון זכרון תרועה' וכו' (ויקרא כג, כד), יום תרועה יהיה לכם (במדבר כט, א), הרי אלו שלש תרועות, ושש תקיעות כמו שביארנו, אלה הם תשע תקיעות שהן חובה בראש השנה ויום הכפורים.

3 מאמר "בסוד שיח השופר", ימי זיכרון, עמ' 141. שיטת הרב סולוביצ'יק הופיעה גם בחוברת מסורה ב (תשרי תש"ן), עמ' טז; וכן במסורה ו (כסלו תשנ"ב), עמ' יט-כב.

התרועה, באופן הדומה לקריאתה של החצוצרה המשמשת בטקסים רשמיים של המדינה כהשבעת ממשלה וכדו' בימינו.

משמעות נוספת שניתן להעניק לריבוי התרועות, הוא במסגרת הניסיון לעורר את תחושת אימת הדין 'אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו' (עמוס ג, ו). לשם ההמחשה נאפיין: כפי שאדם השומע אזקה עולה ויורדת פעם אחר פעם, נוטה לפתח חרדה ואימה מן הטילים העלולים ליפול כך אדם המאמץ לליבו את תודעת השופר, הופך להיות מ'יודעי תרועה' אשר באור פניך יהלכון.

נסכם דברינו על ידי חזרה אל המעשה במהרי"ל דיסקין. ניתן לומר כי המהרי"ל דיסקין, אשר כפי שתיארנו, נהג לכתת את רגליו בין בתי כנסיות בירושלים רצה לצאת ידי חובת כל השיטות אולם בו בעת, ניתן לומר שחלק ממטרתו הייתה להעמיק אף את החוויה האישית של ההמלכה והדין ביום התרועה.

ה. בין תרועה לקול

כדי לענות של השאלה בה פתחנו את דברינו נציע כי ההבדל בין המילה קול למילה תרועה דומה להבדל בין הנקישה בדלת ללחיצה על פעמון מזמר. נקישה בדלת היא פעולה טכנית של יצירת מסיח דעת אשר אמור לעורר את בני הבית לפתוח את הדלת. צלצול הפעמון הוא קול אשר פעמים רבות מחריד את בני הבית ומוציא אותם מעיסוקיהם לקראת האדם הנמצא בפתח הדלת.

דומה שהרמב"ם בהקדמתו להלכות שופר בחר להגדיר את מצוות השופר כשמיעת קול משום ששמיעה זו משקפת את הפן הטכני המאפיין במיוחד את הדרך בה מצוות השופר באה לידי ביטוי (בשמיעת כל סוגי הקולות משופר כשר). בהלכותיו בחר הרמב"ם להגדיש כי שמיעת הקול לבדה אינו מספיק, ועל האדם לשמוע התרועה, שהרי התרועה היא הקול המעורר המחבר בין האדם לתודעתו, מעיר מתרדמת החיים ומכינה אותו ליום הדין.

משלושים הקולות למספרים הגדולים יותר מבוססת על שלוש סיבות:

א) **המנהגים לכפול את התקיעות:** בגמרא מופיע מנהג לכפול את התקיעות כדי לערבב את השטן. הכרעה על פי מנהג זה מעלה אותנו לששים קולות.

ב) **מחלוקת הראשונים על סדר התקיעות:** הראשונים חלוקים בשאלה האם את התקיעות שאנו עושים על סדר התפילה יש לסדר בתפילת לחש או בחזרת הש"ץ בשל רצון לצאת ידי חובת מחלוקת זו, הגענו לתשעים קולות.

ג) **התלבטות של הראשונים באופן התקיעה:** יש מן הראשונים שנחלקו מהו האופי תקיעות השברים במסגרת התשר"ת: האם יש לעשותם בנשימה אחת או בשתי נשימות, והאם יש לסיים את השבירה באופן פשוט (טו-טו-טו) או באופן שבור (טו-או).

נזכיר כאן כי מנהג ישיבת הר עציון, ההולכת בעקבות מנהגו של הגרי"ד סולוביצ'יק הוא לחשוש לכל השיטות: לתקוע בראש השנה כ 102 תקיעות שהן למעשה 4 סדרות של תקיעות בהם נוהגים משלבים סוגים שונים של תקיעה (בקבוצות של 30, 30, 30, 12) ובכך יוצאים ידי חובת כל השיטות.

ד. המימד המהותי

את ריבוי התקיעות ברה"ר ניתן לתלות כאמור ברצון לצאת ידי חובת כל השיטות והאופנים בהם הבינו חכמים שיש לקיים את מצוות תקיעת השופר. אולם ניתן לראות את ריבוי התרועות גם במישור נוסף ומהותי - אופיו של היום 'כיום תרועה'. הראשונים הזדעקו על מנהג ריבוי התקיעות שמקורו בדברי רבי אבהו שקבע כי יש לכפול את התקיעות כדי לערבב את השטן, במסגרת זעקתם התלבטו הראשונים מהו ההיתר להרבות בתקיעות שאינם לצורך (תוס' ר"ה כח ע"א, ודברי הראשונים בר"ה טז ע"א), האם אין בדבר משום חילול יום טוב? הרא"ל היה נוהג לומר כי לצד תירוצי הראשונים דומה בעינינו שניתן לתת תירוץ נוסף - ריבוי התקיעות בר"ה נובע מאופיו של היום כיום תרועה.

פעולת התרועה על אופניה השונים מוסיפה לאווירה של היום המתאפיינת בניסיון להמליך את ה' על ידי

המצווה, דחה הרמב"ם את העיסוק בהלכות הזמן, ואילו במקומות בהם תקנת הזמן הרחיבה את המצווה הקדימו את ענייני לתחילת המערכה.

את פרקי השופר בחר הרמב"ם להצמיד להלכות סוכה ולולב ולאגדם לחטיבה אחת. בעל ה'מגיד משנה' בהקדמתו להלכות אלו מבאר כי בחירתו של הרמב"ם לאגד את השניים באופן זה הנה בשל רצונו לסדר את ההלכות על ציר הזמן. (את הלכות שביתת עשור הקדים הרמב"ם להלכות אלו משום קדושתו של יום הכיפורים המכונה יום שבת שבתון).

בתוך הלכות שופר אנו מוצאים דירוג מעניין: הפרק מתחיל בזהות השופר הכשר לתקיעה ועובר לזמנים בהם תוקעים, זאת בניגוד להלכות לולב אשר נפתחים בהגדרות זמני החיוב ומסיימים בזיהוי המינים הכשרים. עלינו לברר, מדוע שינה רבי את אופן הצגת הדברים מסוכה ללולב.

על מנת לענות לשאלה זו, יש להיזכר בטענה אותה העלנו בשיעור הפתיחה לספר זמנים, לפיה אחד מן השיקולים של הרמב"ם בסידור הלכות הוא לשמר את הסדר של ההלכות במשנת רבי. שיקול זה דווקא מסבך את הסבר הרמב"ם כאן, משום שסדר ההלכות שלו במקרה זה, שונה מסדר ההלכות אותו סידר רבי.

במשנה במסכת ר"ה, סידור המינים הכשרים לשופר מופיע בפרק ג', ולאחריו זמני התקיעה בפרק ד'. במסכת סוכה, פרק ג' עוסק אף הוא בזיהוי ואילו רק פרק ד' בסדר הזמנים. אם כן, עולה השאלה ביתר שאת - מדוע בחר הרמב"ם לשנות את סידור הלכותיו מהאופן בהם הוצגו במשנת רבי.

על השינוי באופי הצגת הדברים עומד המגיד משנה:

והנה אתן לך בזה טעם יחוד הזמן בשופר רוצה לומר שאין תוקעין בשופר בשבת הוא מגרעון המצוה והוא מתקנת חכמים לפי שדבר תורה אם חל ראש השנה בשבת תוקעין וחכמים מנעו זה כמבואר שם ואחר שהוא גרעון במצוה ראוי לאחרו. אבל ללולב הוא בהפך שהמצוה מן התורה אינה בגבולין אלא יום אחד והם הוסיפו כל שבעה והוא תוספת על של תורה וראוי להקדימו.

תופעה מעניינת מצאנו במועדי ישראל - 'יחוד הזמן'. פעמים שחז"ל הרחיבו את טווח הזמנים של מצוות היום ופעמים שצמצמו אותו. המגיד משנה יוצא מתוך נקודת הנחה שבמקומות בהם תקנת הזמן צמצמה את

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון תשע"ה

עורך: נועם לב

בית המדרש הווירטואלי

מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash

האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>

האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5

דוא"ל: office@etzion.org.il
